

Fajanss Rīgas rūpnieciskajā mākslā

Fajanss, kā keramikas izejmateriāls ieņem nozīmīgu vietu Rīgas rūpnieciskās keramikas vēsturē, 20. gadsimta vidū tas kļuva par piemērotu materiālu jaunās mākslinieku paaudzes radošajiem eksperimentiem Rīgas Porcelāna fabrikā.

Bet kā fajanss atšķiras no porcelāna? Lai gan tāpat kā porcelāns, tas sastāv no kaolīna, kvarca un laukšpata, atšķirības proporcijās un apdedzināšanas temperatūrā gala rezultātā rada rada divus dažādus keramikas materiālus. Fajanss ir raksturīgi porains, tas nelaiž cauri gaismu, atšķirībā no porcelāna. Apdedzināšanas procesā fajansa sastāvdaļas nesakūst tik cieši kā porcelānam, padarot to mazāk izturīgu pret triecieniem, tam uzsitot, skan dobja, nevis dzidra skaņa. Fajansu viegli var atpazīt pēc smalku plaisu tīkrojuma priekšmetu virsmā, to sauc par glazūras ceku, kas rodas atšķirīgā sprieguma dēļ starp masu un glazūru. Fajanss ir pretimnākošs dažādiem keramikas krāsu pigmentiem, glazūrām, kas augstā porcelāna apdedzināšanas temperatūrā vienkārši izdegtu, līdz ar to rūpnīcas māksliniekiem radās iespēja izmēģināt drosmīgas krāsas un dažādas zemglazūras dekorēšanas tehnikas, kas iezīmēja īsu, bet zināmu fajansa estētikas uzplaukumu 1960. gadu rūpnieciskajā mākslā.

Rūpnieciskā fajansa ražošana Rīgā sākās jau 19. gadsimta vidū Kuzņecovu dzimtas fabrikā. Sākotnēji šeit tapa tā dēvētais mīkstais fajanss jeb pusfajanss, šis materiāls bija vēl trauslāks par klasisko cieto fajansu, jo laukšpata vietā tas saturēja kaļķakmeni vai dolomītu, padarot trauku struktūru vēl poraināku. Laika gaitā, mainoties tendencēm un tehniskām ražošanas prasībām, 20. gadsimta sākumā fabrikas produkcijā aizvien lielāku lomu sāka spēlēt cietais fajanss un porcelāns. Padomju periodā fajansa ražotne nonāca Rīgas Porcelāna un fajansa fabrikas (RPFF) paspārnē, pēc reorganizācijas 1963. gadā tā kļuva par Rīgas Porcelāna un fajansa rūpnīcas (RPFR) 1. iecirkni. Diemžēl šis dinamiskais posms bija salīdzinoši īss, pēc ražošanas optimizācijas un kārtējās reorganizācijas, 1968. gadā fajansa cehs tika likvidēts, pārtraucot masveida fajansa produkciju Rīgā. Rūpnīca turpināja darbu kā Rīgas Porcelāna rūpnīca (RPR), taču fajansa ražošana palika pagātnē.

Rūpnīcas ražotā fajansa sortimentā atzīmējami konkrēti priekšmeti, priekšmetu grupas – to formu un dekoru autori, kas veiksmīgi prata izjust materiāla priekšrocības, apstrādes iespējas, kas nebija realizējamas porcelānā. Levons Agadžanjans (1940-1999), viens no ražīgākajiem fajansa formu autoriem, izstrādāja vairākas oriģinālas fajansa servīzes. Piemēram, viņa komplekts "Moka" (1966) ievērtīgs ar krāsainajiem glazūru risinājumiem. Viņš ir arī autors kafijas servīzes "Terēze" (1966) formai, kuras dekoratīvo noformējumu veidoja māksliniece Mirdza Jurča (1921–2001). "Terēze" izcēlās ar retu elementu Rīgas servīžu komplektiem - īpašu trauku kafijas uzglabāšanai.

Pusdienu servīžu formu veidošanā atzīmējams mākslinieks Valdis de Būrs (1937–2002). Viņš radīja servīzi “Augstā” (1963) un “Diāna” (1965). “Augstā” ir spilgts 1960. gadu modernisma piemērs, ko papildināja fabrikas galvenā mākslinieka Ērika Ellera (1924–1994) rotaļīgais dekors zemglazūras tehnikā. Arī pieredzes bagāti rūpnīcas mākslinieki, kā vecākā māksliniece Zina Ulste (1928–2006) veidoja fajansa trauku formas, piemēram, kompota komplektus. Fajanss bija ideāli piemērots dažādu praktisko virtuves trauku izgatavošanai. Mākslinieki, kā Taisija Poluikeviča (1937–2002), izstrādāja formu klāstu produktu uzglabāšanai, kā arī krāsainus salātu trauku komplektus un sālstraukus, šo priekšmetu dekors bieži bija tīšām vienkāršs, bet spilgts un piesaistošs, atbilstošs modernisma estētikai.

Fajanss kalpoja ne tikai masveida ražošanai, tā kā rūpnīca bija vienīgā vieta, kur iespējams veikt augstas kvalitātes keramikas apdedzināšanu, daudzi mākslinieki, kas nebija rūpnīcas štatā, radīja šeit savus unikālos autordarbus. Piemēram kā, mākslinieces-pasniedzējas, Latvijas Universitātes Tautas lietišķās mākslas studijas “Vāpes” dibinātājas Helgas Ingeborgas Melnbārdes (1944-2022) veidotais minerālūdens komplekts (1970), ilustrē šāda veida individuālus, filigrāni apgleznotus darbus fajansā. Turklāt fajanss tika atzīts par lielisku materiālu suvenīru izstrādei, tā tuvība tradicionālajai keramikai ļāva veidot priekšmetus, kas atsaucas uz Latvijas un Rīgas motīviem. Šajā kategorijā ietilpst Valda de Būra dekoratīvās plāksnes “Rīga” un Mirdzas Jurčas kausi “Rīga”. Populāras bija arī mazā izmēra vāzes (Ilona Priedkalne (1933-2012), Sarmīte Munde (dz. 1943)) un fajansa figūras (Levons Agadžanjans, Aina Mellupe), kurās krāsaino glazūru pielietojums padarīja katru eksemplāru nedaudz atšķirīgu un neatkārtojamu.

Lai gan rūpnieciskais fajansa periods Rīgā bija īss un noslēdzās 1968. gadā, tā ietekme uz dizainu bija būtiska. Mākslinieki spēja šo sen zināmo, bet vienkāršo materiālu pārvērst par modernu izteiksmes līdzekli, parādot, ka fajanss ir piemērots gan augstas klases funkcionāliem priekšmetiem, gan košiem un eksperimentāliem dekoratīviem darbiem. Fajansa mantojums liecina par Rīgas rūpnieciskās mākslas spēju reaģēt uz globālajām mākslas un dizaina tendencēm.

Jūlija Abramova

Rīgas valstspilsētas pašvaldības kultūras iestāžu apvienības
Rīgas Porcelāna muzeja
Galvenā krājuma glabātāja

Kafijas servīze "Terēze"

Fajanss, virsglazūras krāsas apgleznojums

Formas autors Levons Agadžanjans, dekora autore Mirdza Jurča

Dekora piedāvājums ražošanai, RPFR, 1966.

Rīgas Porcelāna muzeja krājums

Foto: Gvido Kajons

Pusdienu servīze "Diāna"

Fajanss, virsglazūras krāsas klājums ar trafaretu

Formas autors Valdis de Būrs, dekora autore Mirdza Jurča

RPFR, 1966-1968.

Rīgas Porcelāna muzeja krājums

Foto: Gvido Kajons

*Trauku komplekts minerālūdens servēšanai
Porcelāns, virsglazūras krāsas apgleznojums
Autore Helga Ingeborga Melnbārde, no klūgām pītie elementi - Juris Milčs
1970. Rīgas Porcelāna muzeja krājums
Foto: Gvido Kajons*

*Kauss "Rīga"
Fajanss, zemglazūras krāsu klājums
Autore Mirdza Jurča
RPFR, 1966.
Rīgas Porcelāna muzeja krājums
Foto: Gvido Kajons*

Sīkplastika "Govs"
Fajanss, krāsaina glazūra
Autors Levons Agadžanjans
RPFR, 1966.
Rīgas Porcelāna muzeja krājums
Foto: Gvido Kajons